

DANMARK UNDER DEN KOLDE KRIG

– et dansk perspektiv

Af Poul Villaume

I disse år sker der en støt tilvækst til den historiske forskningslitteratur om Danmarks strategiske, politiske, økonomiske og ideologisk-kulturelle stilling under den kolde krig. Ikke alle bidrag er selvsagt af lige stor lødighed eller vigtighed, men et af de mere frodige og betydningsfulde – og omdebatterede – skud på stammen i 2005 var nærmest et træ i sig selv, nemlig mammutværket i fire bind 'Danmark under den kolde krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991', udarbejdet af et forskerteam under udredningsafdelingen i Dansk Institut for Internationale Studier (DI-IS).

Der er for så vidt ikke i streng eller traditionel forstand tale om historisk forskning, men om et udredningsarbejde med bundet mandat stillet af Folketinget. Undersøgelsen skulle ifølge kommissoriet for det første belyse den sikkerhedspolitiske strategi og den militære trussel fra Sovjetunionen og de øvrige Warszawapagtlande mod Danmark og det øvrige Vesteuropa under den kolde krig. For det andet skulle den gennemgå den officielle danske sikkerhedspolitik og den danske sikkerhedspolitiske debat med særlig vægt på perioden hen imod den kolde krigs afslutning. Herunder skulle det bl.a. særligt afdækkes, i hvilket omfang Warszawapagtlandene forsøgte at opnå direkte eller indirekte indflydelse på formuleringen af Danmarks sikkerhedspolitik, herunder gennem danske partier og organisationer m.v.

DIIS-rapportens vel nok største fortjeneste er, at den bringer vigtige dele af den nyeste internationale koldkrigsforskning ind på dansk grund. Rapporten har dermed skabt et grundlag for at nuancere de senere års ofte forstemmende ensidige hjemlige debat om den kolde krigs historie og i særdeleshed om Danmarks rolle under den forkætrede fodnoteperiode i 1980'erne. Overordnet anskuer rapporten den kolde krig som en politisk-økonomisk systemkonflikt, som blev skærpet – og måske forlænget – af det såkaldte sikkerhedsdilemma: Begge parter foretog defensive militære

skridt, som p.g.a. graden af gensidig ideologisk mistillid og fjendskab af den anden typisk blev opfattet som offensive skridt, der måtte følges af nye (defensive) modskridt. Følgen blev en oprustningsspiral, forstærket og tilspidset af den våbenteknologiske udvikling i almindelighed og atomvåbnene i særdeleshed.

Blandt rapportens vigtigste konklusioner i denne sammenhæng på basis af bl.a. nyåbnede arkiver fra flere Warszawapagt-lande er, at der ikke er belæg for den i nogle kredse udbredte formodning om, at Sovjetunionen og Warszawapagten havde til hensigt, hvis eller når lejligheden bød sig, at indlede et uproverket angreb på Vesten og dermed også på Danmark og/eller det danske nærområde. Den nye dokumentation, DIIS fremlægger, bekræfter, at et sådant angreb må anses for at have været overordentlig usandsynligt under hele den kolde krig. Der er også stærke indicier i kilderne for, at Østblokken generelt førte en ganske forsigtig sikkerhedspolitik over for Vesten, vel at mærke også under den såkaldte "anden kolde krig" fra slutningen af 1970'erne og frem til midt i 1980'erne.

Endvidere konkluderer rapporten, at Warszawapagten formentlig stod stærkest militært i midten af 1970'erne, at de østlige militære efterretningstjenester herefter udtrykte stigende bekymring for Vestens oprustning og hensigter, og at frykten for et amerikansk angreb med atomvåben fra starten af 1980'erne indtog en fremtrædende plads i sovjetledelsens bevidsthed. I sammenhæng med udviklingen af den amerikanske Reagan-regerings "sejrsstrategi" med tilhørende psykologisk krigsførelse og bevidst stressende og provokerende øvelsesoperationer nær sovjetisk territorium forøgedes den politisk-militære spænding mellem Øst og Vest i begyndelsen af 1980'erne i så faretruende grad, at præsident Reagan fra 1984 selv erkendte de betydelige risici, strategien indebar. Han ændrede delvis kurs og indledte i 1985-86 det samarbejde med den nye sovjetiske leder Gorbatsjov, som i løbet af få år førte til Østblokkens opløsning og den kolde krigs afslutning.

Reagan-regeringens konfrontationslinje ses som en afvigelse fra NATO's mangeårige afskrækkelses- og samarbejdsstrategi over for Østblokken, og linjen vakte derfor skepsis i brede kredse i Vesteuropa. Ikke blot på venstrefløj, men også i de socialdemokratiske og liberale partier. Det danske "fodnote-flertal" var nok muliggjort af, at Socialdemokratiet rykkede til venstre af såvel indenrigs- som sikkerhedspolitiske grunde; men rapporten fastslår, at denne venstredrejning ikke markant afspejlede i forsvarspolitikken. Socialdemokratiet indgik både forsvarsforlig med de borgerlige partier og forstærkningsaftaler med NATO og USA, som betød, at Danmark i 1982 formentlig var tættere integreret i NATO's forsvarsstrukturer end på noget tidligere tidspunkt siden 1949. Og i lighed med Dansk Udenrigspolitik's Histoires nyeste bind 5 og især 6 (dækkende hhv. 1945-1972 og 1973-2003)¹ påviser rapporten, at både Venstre og (især) De Konservative uden for mediernes søgelys ikke sjældent kun gik et stykke af vejen med den amerikanske strategi og faktisk søgte at gøre folketingsflertallets – og de to partiers egne – skeptiske synspunkter vedrørende f.eks. Reagans "Stjernekrigsprojekt" (SDI) og andre dele af USA's "sejrsstrategi" gældende over for Washington.

Mest kontroversiel i nogle kredse har den DIIS-konklusion været, at selv om Danmarks generelle udenrigs- og sikkerhedspolitiske indflydelse og renommé i NATO i nogen grad blev negativt påvirket af "fodnoterne" og de mange alternative sikkerhedspolitiske dagsordener, kan der ikke påvises konkrete afledte negative konsekvenser heraf for landets sikkerhed. Blandt de NATO-allierede anså man "fodnotepolitikken" for først og fremmest at være et indenrigspolitisk anliggende, som man derfor kun undtagelsesvist blandede sig i. Som f.eks. da USA's udenrigsminister George Schultz i 1985 over for udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen skruede voldsomt (og for den danske regering politisk belejligt) op for retorikken, bl.a. med en offentlig udtalelse om, at hvis alle NATO-lande opførte sig som Danmark, ville der ikke være nogen alliance.

Hvor alvorligt Schultz egentlig betragtede den danske situation, er dog et nok så åbent spørgsmål. I sine ellers ordrige, 1.100 sider lange erindringer om sin tid som udenrigsminister omtaler han i hvert fald ikke den danske fodnotepolitik i NATO med ét ord.² Det nævnte udsagn var primært teatertorden, og det samme var de tilbagevendende antydninger – mest tilspidset under den såkaldte anløbssag i 1988 – fra officiel amerikansk side om, at USA ikke ville/kunne komme Danmark til militær undsætning i en krise- eller krigssituation, hvis den danske atompolitik blev fastholdt eller strammet. Det var nemlig under alle omstændigheder i USA's egen velforståede nationale sikkerhedsinteresse at komme Danmark til hjælp i en krise/krig, så kontrollen med adgangen til/fra Østersøområdet ikke tilfaldt Sovjetunionen. Den skarpe amerikanske retorik skulle primært afskrække andre NATO-lande politisk fra at følge Danmarks eksempel.

Det er da også en overordnet konklusion i DIIS-rapporten, at Danmark samlet set ikke var en forbeholden allieret under den kolde krig eller på noget tidspunkt 'tilpassede' sig eller førte eftergivendepolitik over for Sovjetblokken; Danmark blev langt overvejende af sine alliancepartnere opfattet som et loyalt alliancemedlem – selv under "fodnoteperioden".

Disse DIIS-resultater ligger ganske tæt op ad konklusionerne i denne anmelders egen forskning i Danmarks NATO-politik fra slutningen af 1940'erne til begyndelsen af 1970'erne: Danmark var grundlæggende forankret i alliancen med USA og NATO, men på den generelle skala fra "militær afskrækelse" til "politisk afspænding" i forhold til Sovjetblokken og fra "tilpasning" til "afskærmning" i forhold til alliancens strategi og politik placerede Danmark (og Norge) sig *set i forhold til alle andre NATO-medlemmer* generelt og vedvarende længst ude i "afspændings"- og "afskærmnings"-feltet. Danmark førte altså ikke en "halv-neutral" udenrigs- og sikkerhedspolitik på noget tidspunkt under den kolde krig, men var en loyal allieret med

forbehold – i betydningen: med flere politisk-militære forbehold end de aller fleste øvrige allierede.³ Denne karakteristik af dansk NATO-politik under den kolde krig ligger tolkningsmæssigt lige langt fra til den ene side Bo Lidegaards prædikat om Danmark som en 'uforbeholden allieret' i NATO⁴ og til den anden side Bent Jensens omvendte billede af Danmark som en mere eller mindre frygtsomt eftergivende NATO-allieret i forhold til Kremls intimideringsforsøg.⁵ DIIS-undersøgelsen burde nok klarere have gjort rede for, at det er denne historiografiske debat, den selv indskrifter og placerer sig i.

*Et pressefoto taget i forbindelse med Warsawapagtøvelsen Sojus 81 i og omkring Østersøen i foråret 1981. På billedet ses repræsentanter fra de deltagende lande: Sovjetunionen, Polen og DDR.
(Foto: Arbejdersmuseet & ABA)*

Når de førnævnte hovedkonklusioner i DIIS' undersøgelse har kunnet vække så stor opsigt og rejse så megen politiseret kritik, som tilfældet er, fortæller det mere om et indadvendt-lavloftet og provinsielt dansk debatklima om den kolde krigs historie, end det fortæller om DIIS-konklusionernes bærekraft. Debatten om den kolde krigs historie bliver af mange af DIIS-kritikere set som en integreret del af den standende kulturkamp. Grebet har for norges vedkommende bestået i at gøre kritikken til et opgør med de (kultur)radikales dominans i dansk udenrigspolitik og i historieskrivningen om den.⁶ For andre har den be-

stået i at etablere direkte paralleller og påståede årsagssammenhænge mellem politiske positioner under den kolde krig, f.eks. "fodnote-politik", og aktuelle holdninger til f.eks. muslimsk indvandring eller islamistisk fundamentalisme/terrorisme.

Som et af kulturkampens førende organer på den borgerlige side, Jyllands-Posten, har skrevet på lederplads: Nok har 'mange på venstrefløj'en' (her vel at mærke forstået som centrum-venstre, dvs. alt fra Det Radikale Venstre og Socialdemokratiet og ud til venstre) erklæret deres støtte til opgøret med kommunismen, men 'i tanke og handling har

*de ikke taget konsekvensen... Der er en tæt forbindelse mellem tankemønstrene fra dengang og i dag.*⁷ Var man i denne sort-hvide logik ikke under den kolde krig 100 pct. enig i USA's og NATO's politik og strategi over for Sovjetblokken, stod man, i det mindste objektivt, på kommunismens side – man var 'nyttig idiot' for Kreml, som udnyttede sprækkerne i den vestlige front til egne propagandaformål. På tilsvarende vis går man ifølge denne logik terrorismens og islamismens ærinde, hvis man i dag f.eks. er modstander af det USA-anførte angreb på og krig i Irak og Danmarks aktive medvirken hertil. Især noget af den mere hårdhændede kritik, der er fremført mod DIIS-rapporten, kan i virkeligheden føres tilbage til denne logik.

Det er blevet anført om DIIS-udredningens trusselsanalyse, at den for 1980'ernes vedkommende i alt for høj grad retter søgelyset mod USA's og Reagans udfordrende "strespolitik", samtidig med at den underspiller den mindst lige så farlige trussel, som udgik fra det autonome militær-industrielle kompleks i et kriseramte Sovjetunionen, der var præget af en alderdoms- og sygdomssvækket og ideologisk formørket politisk ledelse, og som opererede med en tilsyneladende fastlåst militærdoktrin om en massiv atomar og konventionel lynoffensiv mod Vesteuropa, herunder Danmark, hvis man følte sig overbevist om et umiddelbart forestående vestligt angreb.⁸

Hertil kan siges, at hvis truslen fra et ustabil Sovjetunionen var så stor, som kritikerne mener, var Reagan-regeringens bevidst provokerende politik i begyndelsen af 1980'erne jo desto farligere og kritisabel. Risikoen for et utilsigtet og katastrofalt krigsudbrud kunne dermed blive overhængende. Men som DIIS minder om, er det mest bemærkelsesværdige faktisk, så tilbageholdende og forsigtigt Sovjet-ledelsen i begyndelsen af 1980'erne trods alt optrådte og reagerede stillet over for den vestlige optrapning – en kendsgerning, som f.eks. Reagans første udenrigsminister (og fhv. NATO-øverstkommanderende) Alexander Haig selv undrede sig over i august 1984. I

virkeligheden kan DIIS' redegørelse snarere kritiseres for at underspille Reagan-fløjens opgør med *détente*-politikken i USA i sidste halvdel af 1970'erne. Dette opgør er kun summarisk behandlet. F.eks. er der ingen omtale af det såkaldte 'Team B', dvs. det vigtige alternativt efterretningsprojekt, som aktører bag Reagan oprettede i 1976, og som bl.a. med notorisk frit opfundne 'nye' sovjetiske militære trusler skulle undergrave CIA's og Carter-regeringens troværdighed og dermed bane vejen for "Reagan-revolutionen" i amerikansk udenrigspolitik.⁹

Det var USA's gradvise opgivelse af afspændingspolitikken, begyndende under den hårdt pressede Carter-regering i 1978-79 og styrket af Reagan-regeringen fra 1981, som de fleste vesteuropæiske socialdemokratier reagerede markant på, bl.a. med det såkaldte Scandilux-samarbejde. Også det danske socialdemokrati blev påvirket af denne kreds, og det er bemærkelsesværdigt, at det vesttyske og især det hollandske socialdemokrati var ude med klar offentlig kritik af USA's og NATO's hårdere oprustningslinje mange måneder før kritikken slog igennem i det danske parti i de sidste par måneder af 1979. At gennemslaget overhovedet fandt sted i Socialdemokratiet på dette tidspunkt skyldes i øvrigt ikke mindst partiets formand, statsminister Anker Jørgensen personligt. Hans dybtfølte og nærmest instinktive aversion imod at basere forsvaret så massivt på atomvåben gjorde ham hurtigt lydhør for den kritik 'nedefra', som kom fra yngre parti- og folketingsmedlemmer som f.eks. en Jytte Hilden, og som igen til dels var inspireret fra oprustningskritiske ekspertkredse i det øvrige Vesteuropa og især i USA.¹⁰

Også de nye uafhængige fredsbevægelser, især Nej til Atomvåben, kom her gradvis til at spille en rolle i Socialdemokratiets skærpelse af den atompolitiske profil. DIIS-rapporten behandler dette aspekt, og i det hele taget de vestlige oprustningskritikeres indflydelse, relativt lemfældigt. F.eks. sonderer den ikke mellem de to underskriftsindsamlinger i efteråret 1979, startet af henholdsvis den DKP-domine-

Østersøen var ikke kun et fredens hav. Skibet på billedet – taget af Forsvarets Efterretningstjeneste i 1984 – skulle være et sovjetisk spionskib i aktion i dansk farvand. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

rede Samarbejdskomité for Fred og Sikkerhed (SKFS) og Nej til Atomvåben (NtA), selv om NtA's indsamling i modsætning til SKFS' udtrykkeligt vendte sig imod såvel de nye sovjetiske atomraketter som NATO's 572 nye atomraketter. Det er også uheldigt, at DIIS uden kommentarer refererer fra en fortrolig rapport fra 1979 fra Forsvarets Efterretningstjeneste, som beskyldte dagbladet Informations NATO-kritiske sikkerhedspolitiske medarbejder Jørgen Dragsdahl for i avisens spalter at have viderebragt KGB-misinformation, der skulle mistænkeliggøre amerikanerne hos deres allierede.¹¹ Dragsdahl og Informations redaktion undersøgte imidlertid samtidig omhyggeligt sagen og gjorde udtrykkeligt opmærksom på, at de viderebragte oplysninger kunne være falske; ny forskning fra de seneste år tyder i øvrigt på, at oplysningerne var korrekte (de drejede sig bl.a. om, at den amerikanske hærs efterretningstjeneste under særlige omstændigheder kunne organisere terrorgrupper).

Endelig, og nok så afgørende, bør det i denne sammenhæng nævnes, at DIIS-udredningen underspiller de amerikanske oprustningskritikeres og protestbevægelser medindflydelse på præsident Reagans kurs. Det gælder Reagans delvise kursskifte omkring 1984 fra en konfronterende til en mere forhandlingspræget linje over for Østblokken,¹² og det gælder det såkaldte *Strategic Defense Initiative* (SDI, 'stjernekrigsprojektet') og dets betydning for Sovjetimperiets fald og den kolde krigs afslutning. Når DIIS-udredningen her tillægger SDI-projektet en betydelig rolle, ignoreres det, at også USA havde hårdt brug for afvikling af det eskalerende våbenkapløb. Reagans økonomiske politik siden 1981 med både store skattelettelser og gigantisk militær oprustning havde på få år ført til et historisk rekordunderskud på USA's statsbudget, og fra 1985 til 1987 beskar USA's Kongres Reagan-regeringens SDI-budget med 40 pct., samtidig med at Kongressen lagde så snævre lovmæssige begrænsninger på tests af SDI-systemerne,

at hele programmet i realiteten var bragt næsten til standsning i 1987. SDI-projektet var således næppe af væsentlig eller afgørende betydning for Kreml-ledelsens erkendelse af det håbløse i at følge med USA i det fortsatte højteknologiske våbenkapløb. I øvrigt nærrede sovjetiske eksperter lige så stor skepsis som amerikanske kritikere over for SDI-projektets tekniske og praktiske gennemførlighed.¹³

Når DIIS-udredningen er mindre overbevisende på de her nævnte punkter, hænger det givetvis navnlig sammen med, at dens kommissorium og dermed fokus har været den *østlige* påvirkning af dansk (og vestlig) sikkerhedspolitik. Derved undervurderes den nok så væsentlige *indre*, dvs. *vestlige* påvirkning af den sikkerhedspolitiske beslutningsproces i både Danmark og USA.

Alt i alt vejer udredningens fortjenester ved analysen af den kolde krigs sidste fase, dvs. bind 3, dog væsentligt tungere end svaghederne. Alligevel ville udrederne nok have stået sig ved at have koncentreret sig mere om denne periode, dvs. årene ca. 1978-1988, frem for på den ambitiøse dækning af Danmarks sikkerhedspolitiske stilling under hele den kolde krigs periode. De forudgående ca. 30 år behandles over ca. 1.400 sider i to tredjedele af udredningen (bind 1 og 2), selv om denne periode allerede er blevet forholdsvis grundigt udforsket, og selv om denne del af udredningen, omfanget til trods, hvad angår formuleringen af dansk sikkerheds- og forsvarspolitik ikke bringer væsentligt endsige afgørende nyt for dagen.

På visse væsentlige punkter er DIIS' analyse og konklusioner her endda mindre fyldestgørende eller mangelfuld i forhold til den eksisterende forskning. F.eks. forklares den danske regerings arbejde i 1966-67 på at styrke NATO's afspændingspolitiske profil alene med et indenrigspolitisk bestemt ønske om at sikre folkelig opbakning til Danmarks fortsatte medlemskab af NATO. Og det danske solo-forslag i NATO i foråret 1966 om en al-europæisk sikkerhedskonference, som den amerikanske regering i endnu nogle år afviste som præmaturlt, beskrives endda af DIIS nærmest

som inspireret og opmuntret af Washington.¹⁴ De danske beslutningstageres til tider aktivistisk prægede afspændingspolitiske strategi i NATO i 1960'erne var båret af betydeligt mere komplekse og især udenrigspolitiske motiver og analyser, end DIIS' fremstilling giver indtryk af.¹⁵

Også DIIS' redegørelse for dansk atomvåbenpolitik i freds- og krigstid fra 1950'erne til 1970'erne er noget mangelfuld. Der sondres ikke tilstrækkelig klart mellem de forskellige lag i den danske politik, som nok på det officielle og deklaratoriske plan omfavnedes NATO's atomstrategi, men som havde væsentlige understrømme af permanente forbehold. Ikke blot manifesteret i det offentligt formulerede forbud mod atomvåben på (syd)dansk jord i fredstid, men også i en top-hemmelig afvisning af atombevæbning af danske styrker selv i krigstid, reelt accepteret af NATO i 1963. Selv om dette ikke udelukkede NATO-allierede atombevæbnede styrkers ankomst til Danmark i krise- eller krigstid, afspejlede den permanent rent konventionelle udrustning af det danske forsvar en dybtliggende skepsis helt tilbage fra starten af 1950'erne hos danske civile topbeslutningstageres – og fra engang i 1960'erne også i danske (top)officerskredse – over for det meningsfulde i overhovedet at basere forsvaret af det tætbefolkede (syd)danske territorium på atomvåben. Af samme grund modarbejdede danske beslutningstageres i det stille allerede fra første halvdel af 1950'erne tendenserne i NATO's strategi til (for) automatisk og massiv brug af atomvåben i tilfælde af krig.¹⁶

Det må også nævnes, at DIIS-udrederne på enkelte mindre punkter har givet deres skarpeste kritikere for let spil. For det første ved for énsidigt at have støttet sig på en bestemt, ganske kontroversiel og diskutabel tolkning af de såkaldte "ubåds-incidenter" i de svenske Østersø-farvande i 1980'erne, nemlig Ola Tunanders. For det andet ved nok at have konkluderet lidt fastere om de sovjetiske reaktioner på NATO's *Able Archer*-øvelse i 1983, end der på nuværende tidspunkt er kildemæssigt belæg for. Og for det tredje ved at have undladt i

højere grad at indsamle og inddrage nulevende danske officerers vidneudsagn ved analysen af den østlige militære trussel mod Danmark under den sidste del af den kolde krig.

I denne forbindelse må man også give den kritik et vist medhold, som har anført det fagligt uheldige ved det lukkede udredningsmiljø, DIIS-rapporten er blevet til i. Sådanne miljøer har der i øvrigt i den sidste halve snes år efterhånden udviklet sig en skadelig tradition for i dansk koldkrigsforskning i takt med, at den politiske styring af bevillingerne til den er blevet stadig tydeligere.¹⁷ Det havde formentlig været langt mere frugtbart undervejs i arbejdet at have afholdt åbne faglige konferencer med indbudte danske koldkrigshistorikere og fhv. politiske og militære aktører, som kritisk kunne diskutere udredernes delresultater og arbejdsrapporter. Det havde formentlig også resulteret i endnu bedre og mere nuancerede forskningsresultater, hvis flere af de enkelte forskere i DIIS-udredningsteamet havde haft mulighed for under eget navn at publicere dele af deres resultater separat i artikler, bogkapitler eller selvstændige monografier.

I stedet har den valgte – og af politikerne pålagte – arbejdsform resulteret i en mastodont af et værk, som ikke blot er tungt håndterligt (også rent fysisk!) og noget svært overskueligt, men som også trods alle forsøg på harmoniserende sammenskrivning og sammensyninger uundgåeligt fremstår noget uegalt og med ofte synlige sømmærker. Det er så meget mere en skam, som DIIS-udredningen samlet set og uanset alle større eller (især) mindre, berettigede indvendinger uimodsigeligt repræsenterer en nærmest herkulisk forskningsindsats af stor værdi i mange år frem for dansk – og til dels også international – forskning i den kolde krigs historie.

Noter

1. Thorsten Borring Olesen og Poul Villaume: *I blokopdelingens tegn, 1945-1972*. Dansk Udenrigspolitik Historie, bd. 5 (Kbh., 2005), og Nikolaj Petersen: *Europæisk og globalt engagement, 1973-2003*. Dansk Udenrigspolitik Historie, bd. 6 (Kbh., 2004).

2. George Schultz: *Turmoil and Trial. My Years as Secretary of State* (New York, 1993).

3. Poul Villaume: *Allieret med forbehold: Danmark, NATO og den kolde krig*. En studie i dansk sikkerhedspolitik, 1949-1961 (Kbh., 1995); T. B. Olesen og Villaume (2005).

4. Bo Lidegaard: *I kongens navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati, 1919-58* (Kbh., 1996), s. 582 ff.

5. Bent Jensen: *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* (Odense, 1999), især s. 647, 653-657.

6. F.eks. Michael H. Clemmesen: "Den kolde krig i radikal optik", Jyllands-Postens kronik, 13.9.2005; jf. også Bent Jensen: 'Fokus Den kolde krig: Tungen lige i munden – eller ud ad vinduet?', Jyllands-Posten, 16.9.2005.

7. Jyllands-Postens lederartikel, 3.1.2006; jf. også samme avis' leder d. 30.1.2006.

8. Se især Michael Hesselholt Clemmesen: "Koldkrigsudredningen og Danmark i Den Kolde Krig", *Forum for Forsvarsstudier*, december 2005, Forsvarsakademiet; sml. Nikolaj Petersen: "Koldkrigskrigen", *Politikens kronik*, 10.1.2006.

Se hertil f.eks. Anne Hessing Cahn: *Killing détente. The Right Attacks the CIA* (Univ. Park, Penn., 1998).

9. Jf. også Poul Villaume: *Lavvækst og frontdannelse, 1970-1985*. Politiken & Gyldendals Danmarkshistorie, bd. 15 (Kbh., 2005), ss. 199-202, 284-305, 329-351.

10. DIIS (2005), bd. 3, s. 363 f.

11. Se herom f.eks. Lawrence S. Wittner: *Toward Nuclear Abolition. A History of the World Nuclear Disarmament Movement, 1971 to Present* (Stanford, 2003), ss. 312-333. Wittners bog er ikke benyttet af DIIS-udrederne.

12. Se f.eks. Richard Crockatt: *The Fifty Years War. The United States and the Soviet Union in World Politics, 1941-1991* (London/N.Y., 1995), s. 356-371; Frances Fitzgerald: *Way Out There in the Blue. Reagan, Star Wars and the End of the Cold War* (New York, 2001), s. 376 f. og 474 f.

13. DIIS (2005), bd 2, s. 171-223.

14. Se Olesen og Villaume (2005), især ss. 575-594 og 648-665.

15. Se hertil Olesen og Villaume (2005), ss. 200-208, 295-313, 552-575 og 635-648, samt Nikolaj Petersen (2004), ss. 190-193.

16. Se hertil f.eks. Nikolaj Petersen: 'Historien sat på plads', Weekendavisen, 10.-16.2.2006.

Poul Villaume
Professor i Historie
Saxoinstituttet, Københavns Universitet
villaume@hum.ku.dk